

XIX. YÜZYIL İSTANBUL SOSYAL HAYATINDA DİNİ MÜSİKİ

Religious Music in Social Life of Istanbul in The 19th Century

Dr. Yavuz DEMİRTAŞ

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet: Türk MüsİKİsİ'nin zirveye çıktığı XIX. Yüzyıl, onun bir şubesi olan Türk Din MüsİKİsİ'nin de altın çağını yaşadığı bir zaman dilimi olmuştur. Bu müsİKİ türünün en güzel örnekleri de, zamanının en önemli kültür merkezlerinden biri olan Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'da verilmiştir. Özellikle saray ve tarikatların desteği ile gelişip zenginleşen Dinî MüsİKİ, mütedeyyin İstanbul halkının dinî duygularına en güzel şekilde tercüman olmuş ve onların tarifi imkansız manevî duygular yaşamasına vesile olmuştur. Bu yüzdendir ki, doğumdan ölüme kadar süren ve İslâm Dini ile şekillenmiş hayatın hemen her safhasında Dinî MüsİKİ Formları'ndaki eserlere büyük bir yer ve önem verilmiş ve bu eserler büyük bir hazla icra edilmiştir. Bu makale, XIX. Yüzyıl İstanbul insanının büyük önem verdiği Türk Din MüsİKİsİ'nin sosyal hayatta nasıl icra edildiğini konu almaktadır.

Anahtar Kelimeler: XIX. Yüzyıl, İstanbul, Dinî MüsİKİ

Abstract: The 19th Century at which the Turkish Music had its golden age was also the golden age of the Religious Music that is another branch of the Turkish Music. The best samples of this music were given in Istanbul which was the capital and the most important cultural centre of the Ottoman Empire. The Religious Music that improved especially with support of palace and sects articulated to the feelings of the people and helped them have psychological relief. That's why great importance has been given to the Religious Musical Terms in every step of the life from birth to the death and these works have been performed with great pleasure. In this article we emphasized how The Turkish Religious Music was performed in social life in the 19th century in Istanbul.

Key Words: The 19th Century, Istanbul, The Religious Music

Giriş

Daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi XIX. yüzyıl İstanbul'undaki Türk toplumu da, doğumdan ölüme süren hayatın acı-tatlı hemen her safhasında Dinî Mûsikî eserlerine büyük bir yer ve önem vermiştir. İcra olunan bu eserlerin başını da hiç şüphesiz Mevlid ve İlahîler çekmiştir. Bu eserlere -bilhassa da İlahîlere- gösterilen büyük rağbetin altında ise hiç şüphesiz, toplumun her kesiminden insanın rahatlıkla anlayıp-okuyabileceği sade güfte ve melodilere sahip olması yatmaktadır. Bu özelliklerinden dolaydır ki; sevinç ve kederler en güzel şekilde Mevlid ve İlahîlerle ifade edilmiş, manevî değeri olan hemen her hâdisede bu formlara yer verilmiş ve bu hâdiseler âdeta onlarla kutsallaştırılmıştır.

Bu kısa girişten sonra, XIX. Yüzyıl İstanbul insanının hayatında büyük önem taşıyan, *doğum, isim koyma, sünnet olma, okula başlama, mektep eğitimi, evlenme, hacıları uğurlama ve karşılama, mûsikî meclisleri, cenâze törenleri, dinî gün ve geceler* gibi dinî ve sosyal aktivitelerde icra olunan Dinî Mûsikî hakkında bilgiler vermek istiyoruz.

1- İnsan Hayatının Önemli Günlerinde İcra Olunan Dinî Mûsikî

a) Doğum ve İsim Koyma: Çocuk doğduğu zaman sol kulağına Kâmet, sağ kulağına ise Ezân okunur ve çocuğun ismi, üç defa tekrarlanmak suretiyle sağ kulağına söylenirdi. Ayrıca çocuk doğduktan sonra Mevlid töreni düzenlenirdi ki, buna "Lohusa Mevlidi" adı verilirdi. Yine "Ninni İlahîleri" denilen ve bir annenin, çocuk sahibi olduğundan dolayı Cenâb-ı Hak'a şükürü, çocuğun korunması gibi duygularını ifade eden İlahîler okunurdu ki, bunların başında ve sonunda, "Hû Hû Hû Allah, Lâ ilâhe illallah" gibi nakaratlar yer alırdı.¹

b) Sünnet Olma: Çocukların sünnet edilmesi, genellikle 5-11 yaşları arasında ve perşembe günleri olurdu. Maddî durumu iyi olan aileler gösterişli törenler tertip ederlerdi. Sünnet olacak çocuk "Midilli" cinsi süslenmiş bir ata bindirilir, davul zurna eşliğinde ve yer yer Kasîdeler okunarak sokak sokak dolaştırılırdı. Sünnet törenlerinde Mevlid okunması âdettendi. Bazen de bu törenlere çocuklardan oluşan İlahî grubu davet edilirdi. İlahîcibaşının yönetiminde İlahîler okuyan bu çocuklar törene ayrı bir güzellik katarlardı. Ayrıca bazı şeyh çocuklarının sünnet törenlerinde, o tarikata ait sazlarla Nevbe² icra edildiği de görülürdü.³

¹ Abdulaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merâsim ve Tabirleri*, (Haz. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay), Tarih Vakfı-Yurt Yay., İstanbul 2000, s. 13-14; Mustafa Özdamar, *İstanbul Gelenğinde Sivil Merâsimler ve Doğumdan Ölüme Mûsikî*, Kırk Kandil Yay., İstanbul 1997, s. 21, 28-29.

² *Nevbe: Tarikatlara ait saz topluluğunun adı* olup, Nevbe Vurma Merâsimleri'nde icra edilirdi. *Nevbe Vurma Merâsimi* de; geleneksel sazlardan, ney, kudüm, mazhar, bendir, halile ve kocaman gövdeli davullardan oluşan sazların, mehter takımında olduğu gibi

c) **Okula Başlama (Âmin Alayı):** Okula yeni başlayan çocuklar için “âmin alayı” denen özel bir tören düzenlenirdi ki, bu tören çocuklarda okuma arzusu uyandırmada çok büyük bir öneme sahipti.⁴ Genellikle kandil, pazartesi veya perşembe günleri düzenlenirdi. Âdete uygun olarak, okula başlayacak çocuğun ailesi bir gün önceden mektebin hocasına haber gönderirdi. Hoca da merâsim günü çocukları sıraya dizer, öndekiler yüksek sesle ve koro halinde “Mektep İlahîleri” adı verilen İlahîler okur, arkadakiler de beyit aralarında “âmin” diye bağırır ve topluluk neşe içinde çocuğun evine gelirdi. Evin önünde bekletilen çocuk “Midilli” adı verilen ata bindirilir ve İlahîler söylenerek evden çıkılırdı. “Yâ İlahî! Başlayalım ism-i bismillah ile” mısraıyla başlayan “Besmele İlahîsi” bu İlahîler’den biridir.

Şehrın sokaklarında bu şekilde dolaşıldıktan sonra, topluca mektebe giderlerdi. Çocuk ilk dersini aldıktan sonra hocasının ve davetlilerini elini öper, talebelere biri aşr-ı şerif okur ve hocanın yaptığı dua ile tören sona ererdi. Törene katılanlara yemek yedirilir ve hediyeler verilir. Okula başlayan çocuk eğer bir tarikat şeyhinin çocuğu ise, o zaman âmin alayına tarikatın sancağı ile dervişler de katılır, İlahîler arasında kudüm, halîle ve mazarlar çalınır, zikirler çekilir ve tarikat âyini yapılırdı.⁵

Bazen de, çocuğun okula başladığı ilk gece, ebeveyni tarafından evde Mevlid okutulurdu. Meselâ; Zekâî Dede’nin torunu Mehmed Münir’in okula başlaması münasebetiyle, zamanın meşhur mutasavvıf ve mûsikîşinaslarının katıldığı muhteşem bir âmin alayı düzenlenmiş, bu törende Zekâî Dede’nin yeni bestelemiş olduğu, sözleri Yunus Emre’ye ait olan, “Allah emrin tutalım rahmetine batalım” Uşşâk-Düyek İlahîsi ile, “Yâ İlahî sana geldik bizi mahzûn eyleme” Hisâr-Büselik İlahîsi okunmuştu. O gece Zekâî Dede’nin evinde “Tevşihli Mevlid-i Şerif” merâsimi de tertiplenmiş, kendisinin bestelemiş olduğu Tevşih ve İlahîler okunmuştu.⁶

muayyen bir tarzda topluca çalınmasından ve bunlara eşlik eden İlahîler’in okunmasından meydana geliyordu. Nevbe hk. bkz. Cemaleddin Server Revnakoğlu, “Nevbe Vurmak Ne İdi, Nasıl Yapılırdı?”, *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü*, (Haz. M. Doğan Bayın-İsmâil Dervişoğlu), Kırkambar Kitabevi, İstanbul 2003, s. 325-352.

³ Musâhipzâde Celâl, *Eski İstanbul Yaşayışı*, Türkiye Yay., İstanbul 1946, s. 50-52; Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul*, (Haz. Niyazi Ahmet Banoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul (Tarihsiz), s. 184-190; Abdulaziz Bey, *a.g.e.*, s. 47; Özdamar, *a.g.e.*, s. 39-40; Ercüment Ekrem Talu, “Eski Sünnet Dügünleri”, *Resimli Tarih Mecmûası*, sy. 39, s. 2120-2122; M. Hayri Bayrı, “Âdet ve Aneler: İstanbul’da Sünnet Dügünleri”, *Türk Folklor Araştırmaları*, sy. 49, s. 776-778.

⁴ Mustafa Öcal, “Amin Alayı”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, III/63.

⁵ Musâhipzâde Celâl, *a.g.e.*, s. 43-47; Osman Ergin, *Türk Maârif Tarihi*, c. I-V, Eser Kültür Yay., İstanbul 1977, I/91-96; Abdulaziz Bey, *a.g.e.*, s. 59-60; Özdamar, *a.g.e.*, s. 45-56; M. Zeki Pakalın, “Amin Alayı”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I-III, İstanbul 1993, I/58-59; Ali Birinci, “Mahalle Mektebine Başlama Merâsimi ve Mektep İlahîleri”, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi: Bildiriler IV*, Ankara 1982, s. 37-57; Necdet Sakaoğlu, “Amin Alayı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, I/244-246; R. Ekrem Koçu, “Amin Alayı”, *İstanbul Ansiklopedisi*, II/783-790; Öcal, *a.g.m.*, a.y.

⁶ C. Server Revnakoğlu, “Yunus’un Bestelenmiş İlahîleri Nerede ve Nasıl Okunurdu?”, *Tasavvuf Kitabı*, (Haz. Cemil Çiftçi), Kitabevi Yay., İstanbul 2003, s. 431-432.

d) Mektep Eğitimi: İstanbul'daki sıbyân (çocuk) mekteplerinde muallimlik görevlerini, çoğunlukla mahalle imamları ve müezzinleri yapardı. Okuma-yazma ve dinî ilimler ağırlıklı eğitim verilen bu okullarda, erkek ve kız çocukları beraber okudukları gibi, yalnız kız veya yalnız erkek çocuklarının gittiği mektepler de vardı. Bu mektep hocalarının birçoğu ilm-i mûsikîye vâkıf olup, bildikleri Mevlid, İlâhî, Na't ve Kasideleri öğrencilerine öğretirlerdi. Hâfızlık törenlerinde de, güftesinde Kur'ân'dan, Kur'ân öğrenmenin ve hâfızlığın faziletinden bahseden İlâhîler okunurdu. Güftesi Yunus Emre'ye, bestesi de Zekâî Dede'ye ait olan;

“Ne bahtlıdır ol kişi ki, okuduğu Kur'ân ola
Çalap ona rahmet kılar, gönlü dolu imân ola”

beytiyle başlayan Hüzzâm İlâhî, okunan bu İlâhîlerden biridir.⁷

Yalnız kızların gittiği kadın mektepleri ise, çoğunlukla yetişkin ve evli kadınlar için cuma günleri açılır, dileyen hanımlara Kur'ân-ı Kerim, Mevlid, İlâhî, Na't ve Kasîde öğretilirdi. Bazen de önceden kararlaştırılan bir cuma gününde mektebe gelinir, güzel sesli hanımların okuduğu Mevlid-i Şerif ve Na'tlar dinlenirdi. Mevlid töreninin sonunda şeker ve şerbet dağıtılır, okuyucu ve hocalara hediyeler verilirdi.⁸

e) Evlenme: Düğünler, genellikle perşembeyi cumaya bağlayan gece yapılırdı. Düğün öncesinde yapılan kına merâsimlerinde, bu geceye has İlâhîler okunurdu. Düğün gününde, yemek yendikten sonra, damat düğün evine uzak bir câmiye götürülür, yatsı namazı kıldırdıktan sonra, güveyin evine gitmek üzere yola çıkılırdı. Hemen bir nikâh alayı tertip edilir, damadın koluna iki kişi girer, ağır ağır yürünürken nikâh konulu İlâhîler okunur ve sokak sokak dolaşılırdı. Nikâh merâsimlerinde ise, özel olarak getirtilen güzel sesli mevlidhânlar Mevlid-i Şerif okur, bahir aralarında da Tevşîh, Kasîde ve İlâhî icra ederlerdi. Mevlid'in sona ermesini müteakip, okunmuş olan şeker, lokum vs. davetlilere dağıtılırdı.⁹

f) Hacıları Uğurlama ve Karşılama: XIX. Yüzyıl İstanbul'unda hacıların hacca uğurlanması ve hac dönüşü karşılanması esnasında da Dinî Mûsikî'den geniş ölçüde istifâde edilmiştir. Hacılar, Tekbîr, Salavât, kutsal yerlere duyulan özlem ve hacı konu alan İlâhîler eşliğinde hacca uğurlanırdı. Dönüşleri yaklaşınca da karşılama hazırlıkları başlar, geleceklere gün de akraba ve mahalle halkı onları karşılamaya çıkar, civardaki tekkelerden mazhar, nevbe ve zil gibi *Nevbe Sazları* tedarik edilirdi. Hacılar görülür görülmez Tekbîr ve Salavât getirilir, daha önceden tedarik edilmiş olan sazlar eşliğinde, hacının hânesine varıncaya kadar İlâhîler söylenirdi. Eve varıldığında hep birlikte dua edilir ve dinlenmesi için hacı hânesine

⁷ Revnakoğlu, *a.g.m.*, s. 448.

⁸ Abdulaziz Bey, *a.g.e.*, s. 100-101; Ergin, *a.g.e.*, s. 88-89.

⁹ Melahat Sabrî, *İstanbul Düğünleri*, (Haz. İ. Gündâğ Kayaoğlu-Ersu Pekin), İstanbul Belediyesi Yay., İstanbul 1992, s. 22-37; Abdulaziz Bey, *a.g.e.*, s. 110-119, Musâhipzâde Celâl, *a.g.e.*, s. 126.

birakılarak geri dönülürdü. Aradan birkaç gün geçtikten sonra da hacılara tebrik (tehniye) ziyaretine başlanırdı.¹⁰

g) Mûsikî Meclisleri: Evlerde düzenlenen ve zamanın kalburüstü kişilerinin katıldığı mûsikî meclislerinde, Lâ-Dinî Türk Mûsikîsi Formları'nın yanı sıra Dinî Türk Mûsikîsi Formları'na da geniş ölçüde yer verilirdi. Bu meclislerde mûsikînin yanı sıra, yapılan sohbet neticesinde çok değerli bilgiler ve görgü kuralları da öğreniliyordu. Sâzendelerin başlangıç yaptıkları fasıllara hânendeler sesleriyle iştirâk eder, fasıl ortasına gelindiğinde sazlardan biri taksim etmeye başlar, bu arada çay ikramına başlanırdı. Fasılın ikinci bölümü de bittikten sonra "Mevlevîhâne Peşrevi" çalınır, onu, sözleri Azîz Mahmûd Hüdâyî'ye ait olan Çârgâh Tevşîh takip ederdi. Son olarak Kur'ân-ı Kerîm'den bir aşır okunmasıyla mûsikî icrasına son verilir ve sohbeğe geçilirdi.¹¹

h) Cenâze Merâsimi: Padişahlarla hânedan mensupları ve devlet ricâlinin ölümleri, Ayasofya, Sultan Ahmed ve Süleymaniye gibi selâtin câmilerinde okunan Cenâze Salâtları ile duyurulurdu.¹² Sade vatandaşların ölümleri için de câmilerde Salât verilir, kılınan cenâze namazlarından sonra cenâze alayları teşkil edilir, hem kabre varılıncaya kadar, hem de kabirde: sonra Salâtlar okunur ve zikredilirdi.¹³ Tarikat mensupları ile şeyhlerin cenâze merâsimlerinde ise, tarikat âyinleri icra edilir ve dünyanın geçiciliğini, ölümlü ve âhiret hayatını konu edinen "Cenâze İlahîleri" okunurdu. Meseîâ, ünîtü mûsikîşinas Zekâî Dede'nin cenâzesinde, güftesi Hz. Hüdâyî'ye ait olan;

"Neyleyeyim dünyayı bana Allah'im gerek
Gerekmez mâsivâyı bana Allah'im gerek."

mısraı ile başlayan Uşşâk İlahî ile, güftesi Yunus Emre'ye ait olan;

"Bir tahta yaratmışsın hâlim anda yazmışsın
Mevlâm ne yazdın anda kullar anı ne bilsin."

mısraıyla başlayan ve kendisi tarafından bestelenmiş olan Acemaşîran İlahî okunmuştur.¹⁴

¹⁰ Abdulaziz Bey, *a.g.e.*, s. 270-271; Musâhipzâde Celâl, *a.g.e.*, s. 136-137; Özdamar, *a.g.e.*, s. 188-192.

¹¹ Alaeddin Yavaşca, "İstanbul'daki Mûsikî Meclisleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, V/529-30; M. Kemal İnal, *Hoş Sadâ*, İş Bankası Yay., İstanbul 1958, s. 6-7.

¹² Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, İstanbul 1979, s. 121.

¹³ Hayrettin Karaman, *Ebediyet Yolcusunu Uğurlarken*, Ankara 1988, s. 30; Halil Can, "Dinî Türk Mûsikîsi Antolojisi: Cenâze Salâtı", *Mûsikî Mecmûası*, sy. 217, s. 14; R. Ekrem Koçu, "Cenâze Salâtı", *İstanbul Ansiklopedisi*, VII/3492; Nuri Özcan-Mustafa Uzun, "Cenâze Salâtı", *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*, VII/358-359.

¹⁴ C. Server Revnakoğlu, "Usûl ve An'aneleriyle Asırlarca Devam Eden Tarikatlerde CenâzeTörenleri", *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü*, s. 229-230; Özdamar, *a.g.e.*, s. 210-221.

2- Dinî Gün ve Gecelerde İcra Olunan Dinî Mûsikî

a) **Hicrî Aylar:** Mübârek gün ve gecelerin içinde bulunduğu hicrî aylar, Müslüman Türk toplumunda her zaman olduğu gibi, XIX. yüzyılda da sosyo-kültürel açıdan büyük bir önem arz etmiştir. Türk Din Mûsikîsi açısından da büyük bir öneme hâiz olan bu aylarda, Câmî ve tekkelerde yapılan ibadet ve zikir esnasında, bu aylara göre seçilmiş İlâhîler okunurdu. Meselâ; *Rebûllevvel ve Rebûlâhîr aylarında*, Mevlid Tevşîhleri, Na'tlar ve Peygamberimizi konu alan Mevlid İlâhîleri; *Muharrem ayında*, Kerbelâ Vakası, özellikle de Hz. Hüseyin'in şehâdeti ve Ehl-i Beyt sevgisini konu alan Mersiyye ve Muharrem İlâhîleri; halk arasında büyük ve küçük tövbe adlarıyla anılan *Cemâziyelevvel ve Cemâziyelâhîr aylarında*, tövbe ve istiğfar konulu Cemâziyelevvel ve Cemâziyelâhîr İlâhîleri okunurdu.

Yine Reğâib ve Mi'râc Kandili'ni içinde bulandıran *Receb ayında*, Receb İlâhîleri; Berâat Kandili'ni içinde bulandıran *Şa'bân ayında* Şa'bân İlâhîleri; oruç ibadeti ve Kadir Gecesi'ni içinde bulandıran *Ramazan ayında*, Ramazan İlâhîleri; *Şevvâl, Zilkade ve Zilhicce aylarında*, hac ibadetinin kudsiyeti, mukaddes yerlerin özlemi ve kurbân bayramını konu alan Şevvâl, Zilkade ve Zilhicce İlâhîleri yaygın olarak okunmaktaydı.¹⁵

b) **Kandil Geceleri:** Mevlid Kandili'nin dışındaki diğer mübârek geceler, "üç aylar" denilen Receb, Şa'bân ve Ramazan ayları bünyesinde bulunurdu. Bundan dolayı bu aylar, dinî atmosferin en yoğun olduğu aylar idi. Bu mukaddes geceler, ibadet, dua ve zikirle geçirilir, câmi, tekke, saray, konak ve evlerde düzenlenen törenlerle ihyâ edilirdi. Bu gecelerin vazgeçilmez Dinî Mûsikî formu ise, Mevlid idi. Şimdi bu formun câmi ve konaklarda nasıl icra edildiği üzerinde biraz durmak istiyoruz.

Mevlid okutmak isteyen kimse, -Mevlid-i Şerîf'in mûsikî makamıyla ve özel bir tarzda okunduğunu da göz önüne alarak- mûsikî bilen ve Mevlid okumada ün yapmış bir mevlidhân ile, Na't ve İlâhî okumada şöhret sahibi olan beş-altı tevşîhhân seçerdi. Cemaatle namaz kılındıktan sonra Mevlid okuma merâsimine geçilirdi. Mevlidhân, rahle önünde hazırlanan mindere, tevşîhhânlar da, yarım dâire şeklinde mevlidhânın önünde oturlardı. Cemaat yerini aldıktan sonra, Mevlid-i Şerîf kıraatına başlanırdı. Mevlid'in ara verilen yerlerine geldikçe, öndeki tevşîhhânlar orta sesle ve hep bir ağızdan Na't ve İlâhîler okur, bunları sonuna kadar herkes diz çökmüş bir halde, sessiz ve saygıyla dinlerdi. Mevlid aralarında okunması âdet hâline gelmiş olan bazı İlâhîler vardı ki, Zekâî Dede'nin Uşşâk makamında ve Düyek usûlünde bestelediği, sözleri Yunus Emre'ye ait olan;

¹⁵ Bu İlâhîler için bkz. İstanbul Konservatuvarı Tasnîf Heyeti, *Türk Mûsikîsi Klasiklerinden İlâhîler*, c. I-IV, İstanbul Belediyesi Konservatuvarı Yay., İstanbul 1931; Ali Rıza Şengel-Abdulkadir Töre, *Türk Mûsikîsi Klasikleri-İlâhîler*, (Haz. Yusuf Ömürlü), c. I-IX, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1979-1984.

“Ey enbiyâlar serveri ey evliyâlar rehberi

Ey ins ü cân peygamberi ehlen ve sehlen merhabâ”

İlâhîsi bunlardandı. Bu İlâhî, birinci bahre girmeden önce veya mi'râc bahrinden sonra gelen kısımlarda, bilhassa da “merhabâ” bahrine girerken okunurdu.¹⁶ Sıra Hz. Peygamber (s.a.v.)'in doğumuna gelince hürmet ifadesi olarak ayağa kalkılır, Salât ü Selâm getirildikten sonra tekrar oturulurdu. Bu arada orada bulunanların ellerine gül suyu serpilerek, şeker ve şerbet ikram edilirdi. Mevlid okunmasına devam edilir, sona erdiğinde ise mevlidhân duaya başlardı. Duadan sonra hâsıl olan sevap mübârek zâtlara ve ölmüşlerin ruhlarına hediye edilerek tören sona ererdi.¹⁷

Kandil gecelerinde Kocamustafapaşa'daki Sünbülî Âsitânesi'nde düzenlenen Mevlid törenlerinin ise Dinî Mûsikî açısından ayrı bir önemi vardır. Bu törenlerde, özel olarak bestelenmiş “Hay Haylı Mevlid” okunurdu. Her satırdan sonra, zâkir kürsüsünün dibinde bulunanlar “Hay Hay” dedikleri için bu adla anılmıştır.¹⁸ Ancak bu Mevlid türü yaygınlık kazanamamış, sınırlı yerlerde okunduğundan dolayı da sayılı birkaç kişinin hâfızasında kalmış ve ne yazık ki notaya alınamadığı için de zamanla unutulmuştur.

c) Mevlid Törenleri: Hz. Peygamber'in doğum günü olan Rebiülevvel ayının 12. gecesinde, yani *Mevlid Kandili*'nde çok özel mevlid törenleri düzenlenirdi. Düzenlenen bu törenleri; *saray, konak ve evlerde yapılanlarla*, padişahın da katıldığı merâsim yürüyüşünün (Mevlid Alayı) ardından bir *selâtin câmisinde yapılanlar* olmak üzere iki grupta ele almak mümkündür.

Topkapı Sarayı'ndaki mevlid törenleri, bazen Ağalar Câmii'nde, bazen de Çinili Köşk'te gerçekleştirilirdi.¹⁹ Bu törenlerde, Enderûn'dan yetişmiş, kıraat ve mûsikî ilmine vâkîf, güzel sesli Saray imam ve müezzinleri, başta Kur'ân-ı Kerîm tilâveti olmak üzere Süleymân Çelebi'nin Mevlid'ini, bahir aralarında da Tevşîh, Na't, İlâhî ve Kasîdeler okurlardı.²⁰

Konak ve evlerde de buna benzer törenler icra edilirdi. Mevlid'in bitimiyle beraber selâmlığa geçilir, kahve ve çubuk ikram edilir, sonra da herkes evlerine dağılırdı. Mevlidhân ve tevşîhhânlarla ayrı ayrı hediyeleri verildikten sonra tören sona ererdi.²¹

“Mevlid Alayı” da denilen ve padişah ile devlet erkânının katıldığı özel törenler ise şöyle icra edilirdi: Padişah, merâsim erkânı ve

¹⁶ Revnakoğlu, “Yunus'un Bestelenmiş İlâhileri Nerede ve Nası! Okunurdu?”, s. 442.

¹⁷ Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, s. 247-248.

¹⁸ Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Mûsikisi Antolojisi (Dinî Eserler)*, c. I-II, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1942, I/470.

¹⁹ Mehmet Şeker, “Osmanlılar'da Mevlid Törenleri”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, XXIX/479; Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, “Mevlid Alayı”, V/431.

²⁰ Tayyârzâde Ahmed Atâ Bey, *Tarih-i Atâ*, c. I-IV, İstanbul 1293, I/234-235; Taylesanîzâde Hâfız Abdullah Efendî, *Tarih: İstanbul'un Üzun Dört Yılı*, (Haz. Feridun M. Emecen), İstanbul 2003, s. 122; Özdamar, *a.g.e.*, s. 120-124.

²¹ Abdülaziz Bey, *a.g.e.*, a.y.

muhâfızlarıyla saraydan çıkararak Mevlid'in okunacağı câmiye doğru yola koyulurdu. Câmiye yaklaştıkları zaman müezzin mahfilinde Feth Süresi okunmaya başlar, câmiye girildikten sonra da "muarrif" denilen görevli tarafından Hz. Peygamber'in özellikleri okunur ve vâizler tarafından verilen vaazlar dinlenirdi. Akabinde mevlidhânlar tarafından Mevlid bahirleri okunur, bahir aralarında ise tevşihhanlar, Tevşih, İlâhî ve Kasideler okurdu. Dinî Mûsikî formlarındaki bu eserler derin bir vecd içinde dinlenir ve cemaat üzerinde tarifi imkansız duygular meydana gelirdi. Hz. Peygamber'in doğumunu anlatan bölümde ise;

"Geldi bir ak kuş kanadıyla revân
Arkamı sığadı kuvvetle hemân"

dizeleri okunurken cemaat ayağa kalkar, Mekke emîrinden gelen mektup okunurdu. Vâiz ve mevlidhânlara, kürsüden indikleri zaman ayrı ayrı hil'at giydirilir ve hediyeler verilirdi. Tören tamamlandıktan sonra, padişah ile merâsim erkânından oluşan Mevlid Alayı saraya dönerdi.²²

Mevlid Alayı, XIX. yüzyılda eski görkemini yitirmeye başlayarak sade bir tören halini almış, çoğu zaman saray içinde düzenlenir olmuş ve bu biçimiyle halifelîğin kaldırılmasına kadar (1924) sürmüştür.²³

d) Mi'râciyye Merâsimi: XVIII. yüzyıldan itibaren ihyâ edilen Mi'râc Kandilleri'nde, Kutbu'n-Nâyî Osman Dede (ö.1730)'nin manzum olarak kaleme aldığı ve bestelediği Mi'râciyye'si, İstanbul'daki vakıf tahsisatlı selâtin câmilerinde ve tekkelerde çokça okunurdu. Osmanlı padişahları ve tebaası Mi'râciyye okunmasını azamî derecede teşvik etmiş, bunun için tekkelerde vakıflar kurulmasına önyak olmuşlardır. Böylesine büyük önem verilen Mi'râciyye'nin icrası ise şöyleydi:

Namazın ardından bir hâfız İsrâ sûresinin baş kısmını okur, Fâtîha'dan sonra iki mi'râchân birbirine bitişik iki kürsiye çıkararak, eseri müştereken icraya başlardı. Bu sırada kürsünün altında oturan zâkirler, her mısranın sonunda "Sallû Aleyh" ibaresini makamına göre topluca söyler, altıncı hânenin her mısrasının sonunda ise yine zâkirler tarafından "Minnâ's- Salât" ibaresi terennüm edilir, münacât hânesinde de "İkbel yâ Mucîb" terennümü tekrarlanır, her hânedan önce de o hâneye mahsus Tevşihler zâkirlerce okunurdu. Münacât hânesi okunurken dinleyiciler üzerine gül suyu serpilir, şerbet ve süt ikram edilir, şeker dağıtılırdı. Mi'râciyye'nin bitiminde genellikle Necm Süresi'nin mi'râca dair kısmından âyetler okunur, yapılan dua ile tören sona ererdi.²⁴

²² Atâ Bey, *Tarih-i Atâ*, I/236-243; Esad Efendi, *Teşrifât-ı Kadîme*, s. 4-5; Ali Seydi Bey, *Teşrifât ve Teşkilât-ı Kadîmemiz*, (Haz. N. Ahmet Banoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul (Tarihsiz), s. 151-152; Taylesanizâde, *a.g.e.*, s. 182; Midhat Sertoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Mevlid Alayı", *Hayat Tarih Mecmûası*, c. XII, sy. 4, s. 45-49; Pakalın, "Mevlid Alayı", *a.g.e.*, II/521-522; Şeker, *a.g.m.*, a.y.

²³ Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, "Mevlid Alayı", a.y.

²⁴ Nuri Özcan, *XVIII. Asırda Osmanlılarda Dinî Mûsikî*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1982, s. 26-31; M. Nazmi Özalp, *Türk Mûsikisi Tarihi*, c. I-II, MEB Yay., İstanbul 2000, I/109-110; Mustafa Uzun,

e) **Ramazan Ayı ve Terâvih Namazı:** Onbir ayın sultanı ve üç ayların sonuncusu olan Ramazanın, İstanbul'un sosyo-kültürel hayatında özel bir yeri vardır. Oruç ibadetinin vermiş olduğu atmosferden dolayı insanlar arasında sevgi, hoşgörü ve dayanışma artar, yapılan çeşitli sosyal etkinliklerle bu ay ihyâ edilirdi. Özellikle büyük câmilerde, güzel sesli, kıraat ilmine vâkıf olan imam ve müezzinlerin okudukları Kur'ân-ı Kerim dinlenir, mukâbele edilirdi. Câmiye hizmet etmek için gelen mûsikî erbâbından güzel ve parlak sesli olanlar da namazdan önce Kur'ân-ı Kerim tilâvet eder, yüksek sesle iç Ezânlarını okur ve Kâmet getirirlerdi. Yine, câminin asıl görevlilerinden başka dışardan gelen meşhur hâfızlar imâmete geçer, okudukları Kur'ân-ı Kerim âyetleriyle câmi cemaatine doyumsuz anlârlar yaşatırlardı.²⁵

Müezzinlerin minarelerden okudukları Temcîdler, üç ayların gelişini âdeta haber verircesine Receb ayının birinci gününden itibaren başlar, Ramazanın sonuna kadar devam ederdi. Bu da özellikle Ramazan ayına ayrı bir güzellik katardı.²⁶ Temcîdler esnasında İlahîler de okunurdu ki, Zekâî Dede'nin Uşşâk makamında ve Düyek usûlünde bestelediği, sözleri Yunus Emre'ye ait olan;

“Ey enbiyâlar serveri ey evliyâlar rehberi

Ey ins ü cân peygamberi ehlen ve sehlen merhabâ”

beautyyle başlayan İlahîsi bunlardan biriydi.²⁷

Ramazan ayına ayrı bir güzellik katan, câmi, tekke, saray ve konaklarda toplu halde kılınan terâvih namazlarının sosyo-kültürel açıdan önemi büyük olduğu gibi, Türk Din Mûsikîsi açısından da önemi büyük olmuştur. Zira, her dört rekâtının belli bir makam sırasına göre kılınması ve verilen aralarda bu makamlardan İlahîler okunması, terâvih namazlarını âdeta Dinî Mûsikî örneklerinin sunulduğu konserlere dönüştürmüş, o mekanlarda bulunan cemaatin de doyumsuz manevî zevkler yaşamasına vesile olmuştur.²⁸

Terâvih namazı esnasında okunan ve “Ramazan İlahîleri” adıyla anılan eserlerin güfteleri, “karşılama geceleri” adı verilen ilk iki hafta boyunca “Merhabâ yâ şehri Ramazan” mısraıyla başlar veya bu mısra nakarat halinde tekrar edilirdi. Müezzinbaşı Rıfat Efendi'nin Uşşâk makamında ve Evsat usûlünde bestelediği, sözleri Yunus Emre'ye ait olan;

“Müştak olup özlediğim şehri Ramazan merhabâ

Bakıp yolun gözlediğim şehri Ramazan merhabâ”

“Mi'râciyye”, *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*, XXX/137-8; Orhan Nasuhioğlu, “Dinî Mûsikîmizin Bir Şâheseri: Mi'râciyye”, *Mûsikî Mecmûası*, sy. 292, s. 4-7.

²⁵ Abdulaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merâsim ve Tabirleri*, s. 252.

²⁶ Mustafa Özdamar, *İslambol Geleneginde Sivil Merâsimler ve Doğundan Ölüme Mûsikî*, s. 158-180.

²⁷ C. Server Revnakoğlu, “Yunus'un Bestelenmiş İlahîleri Nerede ve Nasıl Okunurdu?”, s. 442.

²⁸ Özdamar, *a.g.e.*, s. 152-154.

beytiyle başlayan İlahîsi, okunan bu eserlerin başında gelmekteydi.²⁹

“Uğurlama geceleri” denilen son iki hafta boyunca da, bu mübarek ayın sona ermesinden doğan hüznün bir sonucu olarak, “Elvedâ yâ şehri Ramazan / Elvedâ yâ mâh-ı mübârek” gibi mısra ve nakaratlara yer verilirdi.³⁰

Ramazan ayı, sadrazam, vezir ve diğer devlet büyüklerinin konaklarında da çeşitli etkinliklerle ihyâ edilmekteydi. Bu konakların husûsî imamları olup, normal günlerde hâne halkına vakit namazlarını kıldırırlardı. Cemaat ile namaz kılınırken ağalardan biri müezzinlik vazifesini yapardı. İmam efendilerin mutlaka hâfız-ı Kur’ân, güzel sesli, kıraatı düzgün, tecvîd ilmine vâkıf ve oldukça tahsilli olması şart idi. Hâne sahibi ekseriya imam efendiye yanına çağırır, onunla sohbet eder, mûsikîden anladığı için de ondan Na’t ve İlahî okumasını rica edebilirdi.

İlm-i mûsikî erbâbından olan konak imamları, hânedede hizmet eden gençlerden kabiliyetli olanlara Türk Mûsikîsi Formları’ndan bildiği eserleri öğretirlerdi. Az da olsa mûsikî bilgisi alan bu gençler, Ramazanlarda cemaatle terâvih namazı kılınırken aralarda Tevşihler okur ve mükemmel müezzinlik yaparlardı.³¹

Konaklarda görevli olan imamlar, genellikle Ramazan aylarında terâvih namazı kıldırılmazdı. Buna karşılık dışarıdan mûsikîşinas bir imam ve güzel sesli müezzinler tutulurdu. Terâvih namazı kılmak için câmi haline konmuş büyükçe bir oda hazırlanır, buraya gayet değerli kumaşlardan işlenmiş seccadeler serilirdi. Yatsı vakti olunca müezzinler Çifte Ezân okur, cemaat de abdest almaya başlardı. Müezzinler cemaatin en gerisinde oturur ve safların dolmasını beklerdi. Yatsı namazında olmasa da, terâvih namazında belirli bir makam sırası takip edilirdi. Müezzinler hep bir ağızdan, ilk dört rekatta Sabâ, Dügâh veya Bestenigâr, ikinci dört rekatta Hüzûm, üçüncü dört rekatta Ferahnâk, dördüncü dört rekatta mutlaka Eviç, beşinci dört rekatta ise Acem makamından İlahîler, Tevşihler okurlardı. İmam Efendi de mihrabda okunan İlahîler’in bestesine uygun olarak Kur’ân-ı Kerim tilâvet ederdi. Namazın sonunda ise Kur’ân-ı Kerim’den âyetler okunur ve böylece terâvih namazı son bulurdu.³²

f) Muharrem Ayı ve Kerbelâ Vakası: Muharrem ayının 10. gününün (Aşûre Günü) İstanbul toplumunda büyük bir yeri ve önemi vardı. Bu mukaddes gün çeşitli etkinliklerle kutlanırdı. Bu etkinliklerden biri de, Hz. Nuh (a.s.)’un sünneti olduğuna inanıldığı için uğur ve bereket sayılan “aşûre

²⁹ Revnakoğlu, *a.g.m.*, s. 446.

³⁰ Revnakoğlu, *a.g.m.*, s. 442-443.

³¹ Abdulaziz Bey, *a.g.e.*, s. 176-177.

³² Abdulaziz Bey, *a.g.e.*, s. 255; Ali Rıza Bey, *Bir Zamanlar İstanbul*, s. 139-141; Musâhipzâde Celâl, *Eski İstanbul Yaşayışı*, s. 116-117; Mehmed Tevfik, *İstanbul’da Bir Sene*, (Haz. Nuri Akbayar), İletişim Yay., İstanbul 1991, s. 126-131.

pişirme” geleneğiydi. Bugünden itibaren, ay sonuna kadar bütün evlerde aşüre pişirilir, bu geleneğe her kesimden insan titizlikle riâyet ederdi.³³

Bugünün Türk Din Mûsikîsi açısından da önemi büyüktü. Hz. Hüseyin’in Kerbelâ’da şehid edilmesinin yıldönümü olduğu için, başta Bektaşî tekkeleri olmak üzere bütün tekkelerde “Kerbelâ Mersiyyeleri” okunurdu.³⁴ Özellikle de tarikat çevrelerinde, bahçesinde Hz. Hasan ve Hüseyin’in kızlarının medfun bulunduğu inanılan Sümbül Efendi Tekkesi’nde çeşitli anma törenleri yapılır, Hz. Hüseyin ve Ehl-i Beyt sevgisini konu alan Mersiyye, İlahî ve Nefesler okunurdu. Pek çok misafir şeyhin katıldığı bu törenler, diğer tekkelerde yapılan törenlerden çok daha farklı olurdu.³⁵

Ayrıca bu özel günde, başta Kocamustafapaşa Câmii olmak üzere bazı câmilerde zikir de yapılırdı. Câmi ve tekkelerde yapılan bu zikirler, ağır ve hüzünlü bir hava içerisinde başlar, zikir esnasında perde kaldırılmaz, kıyâm ve Devrân Zikrinin tavır ve seyrine uygun, Muharrem ayını konu alan İlahîler okunurdu ki, güftesi Yunus Emre’ye, bestesi de Musulî Osman Dede’ye ait olan ve;

“Şehidlerin serçeşmesi enbiyânın bağı başı

Evlîyânın gözü yaşı Hasan ile Hüseyin’dir.”

mısraıyla başlayan Hicâz makamındaki İlahî ile, zikrin en coşkulu yerinde okunan “Dâver-i aşk-ı muharremdir Hüseyin-i Kerbelâ” matla’lı, Sermüezzîn Rıfât Bey’in Hicâz İlahîsi bunlardan bazısıdır. Bu eserlerin sayısı bir hayli fazla olup, Dinî Mûsikî literatüründe “Muharrem İlahîleri” diye bir başlık altında zikrolunmaktadır.³⁶

İstanbul’daki İranlılar da Muharrem ayı boyunca, kaldıkları hanlarda ve Karacaahmet’de bulunan Seyyidahmet deresindeki tekkelerinde geceli gündüzlü mâtem âyinleri yaparlardı. Bu törenleri, o günleri bizzat yaşayan Sadri Sema şöyle anlatmaktadır:

“Sabahın erken saatlerinde Seyyidahmet deresine gelen haik, akşama kadar dua eder, okunan Mersiyyeleri dinler ve yapılan âyine iştirak ederdi. Gür ve güzel sesli Mersiyyehânların okumuş olduğu acıklı Mersiyyeleri, canhıraş feryatlar ve gözyaşları takip ederdi. Bu mersiyyehânların en ünlüsü

³³ Abdulaziz Bey, *a.g.e.*, s. 246.

³⁴ Bünyamin Çağlayan, *Kerbelâ Mersiyyeleri*, Ankara 1997, s. 14-15; Midha: Sertoğlu, “Kerbelâ Olayı ve Matem Âyini”, *Hayat Tarih Mecmûası*, sy. 146, s. 46-52.

³⁵ Nazif Velikahyaoğlu, *Sünbülüyye Tarikatı ve Kocamustafapaşa Külliyesi*, Çağrı Yay., İstanbul 2000, s. 103-104; Mustafa Özdamar, *Dersaadet Dergâhları*, İstanbul 1994, s. 137; H. Mahmut Yücer, *XIX. Asırda Anadolu’da Tasavvuf*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001, s. 118; M. Baha Tanman, “Sünbül Efendi Tekkesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII/106-107; Ö. Tuğrul İnançer, “Sünbüllük’te Zikir Usûlü ve Mûsikî”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, VII/112.

³⁶ Özdamar, *a.g.e.*, s. 101-105; Nuri Özcan, “Mersiyye”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, XXIX/219-221.

de Arap Ahmed (?) isminde, güzel, gür ve yanık sesli bir adamdı. Ellerini kulaklarına atar, kafilenin ortasında durarak şu beyti haykırırdı:

“Yâ şâh-ı Kerbelâ! Ne revâ bunca gam sana
Derd-i demâdem ü elem-i dembedem sana”

Bu beyti, bütün kafilenin söylediği; “Ali!...Hüseyin!...” feryatları takip ederdi. Öyle bir yürekleri parçalayıcı, ruhları yırtıcı uğultularla, iniltilelerle...Diğer bir mersiyyehân de kafilenin başka bir destesinde, müessir bir sesle ağlayarak;

“Berk-i sehâb-ı hadîseden tîğler çeküp
Yer yer havâle-i şühedâ kıldın ey felek!”

beytiyle başlayan Mersiyye’yi okurdu. Böyle acıklı parçalar, can yakan ahlarla, gözyaşlarıyla karışır, bu, matem kafilesini bir kat daha galeyana getirirdi.³⁷

Yine Muharrem’in 10. gününden itibaren, “Goygoycular” adı verilen, kimi kör, kimi topal, saç sakal birbirine karışmış dilenciler ortaya çıkar, altışar kişilik gruplar halinde dolaşarak, evlerden erzak toplarlardı. Bir evin önüne geldiklerinde, başlarında bulunan ve onların gezmelerine yardımcı olan “yedekçi” gülbank çeker, onlar da;

“Kerbelâ’nın yazıları
Şehid olmuş gâzileri
Fatma Ana kuzuları
Hasan ile Hüseyin’dir.”

gibi nadide mısralardan oluşan İlâhî ve Mersiyyeler okur, akabinde de verilen erzağı on iki gözden oluşan torbalarına koyar ve o evin önünden ayrılp, başka bir evin önüne giderlerdi.³⁸

Sonuç

XIX. Yüzyılın mütedeyyin İstanbul halkı, doğumdan ölüme kadar süren hayatın acı-tatlı hemen her safhasını İslâm’ın emirleri doğrultusunda düzenlemiş, bu safhalara da, başta Kur’ân-ı Kerîm olmak üzere, Mevlid, İlâhî vs. gibi bir çok Dinî Mûsikî Formu ile âdeta kudsiyet kazandırmıştır.

Mûsikîye karşı gösterilen bu rağbetin altında yatan âmillerin başında ise hiç şüphesiz, şehrin sosyo-kültürel hayatında çok büyük rol oynayan mutasavvıflar gelmektedir. “Muhakkak ki Allah (c.c.) güzeldir, güzeli sever.” Hadîs-i Şerîfini kendilerine düstûr edinen bu insanlar, güzel olan şeylerde Allah’ın “el-Mübdi’, el-Cemâl” gibi esmâlarının tecellilerini görmüş, bu yüzden de, güzel yazı (hat), güzel söz (şiir) ve güzel ses (mûsikî)

³⁷ Sadri Sema, *Eski İstanbul’dan Hatıralar*, İletişim Yay., İstanbul 2000, s. 100-101.

³⁸ Ali Rıza Bey, *a.g.e.*, s. 86; Sema, *a.g.e.*, s. 98-99; Nuri Özcan, “Goygoycular”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, XIV/121-122; Ekrem Talu, “Goygoycular”, *Resimli Tarih Mecmûası*, sy. 36, s. 1928-1930; Pakalın, “Goygoycular”, *a.g.e.*, I/673-674.

gibi güzel sanatlara çok büyük önem vermiş ve bu sanatları bir nevi ibadet olarak telakki etmişlerdir.

Türk toplumunda her zaman rağbet gören ve örnek alınan mutasavvıfların sahip olduğu bu görüşler, tabiatıyla XIX. yüzyıl İstanbul toplumu tarafından da büyük kabul görmüş, güzel sanatlara, özellikle de mûsikîye çok büyük bir önem verilmesine vesile olmuştur. Verilen büyük önemin neticesinde de Türk Din Mûsikîsi Formları'na ait eserler, gerek dinî hayatın merkezleri olan câmi ve tekkelerde ve gerekse dinî emirler ile şekillenmiş sosyal hayatta en üst seviyede icra edilmiştir.

Bu noktadan hareketle, günümüzde yok olmaya yüz tutmuş Dinî Mûsikîmizin eski şaşaalı dönemine kavuşabilmesi için yapılması gereken bazı âcil şeylerin olduğu kanaatindeyiz. Öncelikle, -arzu edilen gayelerin tahakkukunda mûsikînin büyük etkisi göz önünde bulundurulurak- Dinî Mûsikî'nin bir ibadet aşk ve şevki içerisinde telakki edilmesi sağlanmalı ve bu suretle toplumumuzun bekâsı için son derece elzem olan dinî hayatın büyük bir haz içerisinde yaşanılıp-yaşatılması yoluna gidilmelidir. Bunun için de özellikle Devlet Konservatuvarları bünyesinde Türk Din Mûsikîsi adı altında bölümler açılmalı ve buralarda en üst düzeyde Dinî Mûsikî eğitimi verilmelidir.

KAYNAKLAR

- ABDÜLAZİZ BEY, *Osmanlı Âdet, Merâsim ve Tabirleri*, (Haz. Kâzım Arısan-Duygu Arısan Günay), Tarih Vakfı-Yurt Yay., İstanbul 2000.
- ALİ RIZA BEY, *Bir Zamanlar İstanbul*, (Haz. Niyazi Ahmet Banoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul (Tarihsiz).
- ALİ SEYDİ BEY, *Teşrifât ve Teşkilât-ı Kadimemiz*, (Haz. N. Ahmet Banoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul (Tarihsiz).
- BAYRI, H. Mehmet, "Âdet ve An'ancier: İstanbul'da Sünnet Düğünleri", *Türk Folklor Araştırmaları*, sy. 49, s. 776-778.
- BİRİNCİ, Ali, "Mahalle Mektebine Başlama Merâsimi ve Mekteb İlahîleri", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi: Bildiriler IV*, Ankara 1982, s. 37-57.
- CAN, Halil, "Dinî Türk Mûsikîsi Antolojisi: Cenâze Salâtı", *Mûsikî Mecmûası*, sy. 217, s. 14.
- ÇAĞLAYAN, Bünyamin, *Kerbela Mersiyeleri*, Ankara 1997.
- ERGİN, Osman, *Türk Maarif Târîhi*, c. I-V, Eser Kültür Yay., İstanbul 1977.
- ERGUN, Sadettin Nüzhet, *Türk Mûsikîsi Antolojisi (Dinî Eserler)*, c. I-II, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1942.
- ESAD EFENDİ, *Teşrifât-ı Kadime*, İstanbul 1979.
- İNAL, M. Kemal, *Hoş Sadâ*, İş Bankası Yay., İstanbul 1958.

- İNANÇER, Ö. Tuğrul, "Sünbüllük'te Zikir Usûlü ve Müsiki", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. VII, s. 112.
- İSTANBUL BELEDİYESİ KONSERVATUARI TASNİF HEYETİ, *Türk Müsikisi Klasiklerinden İlahiler*, c. I-IV, İstanbul Belediyesi Konservatuari Yay., İstanbul 1931.
- KARAMAN, Hayrettin, *Ebediyet Yolcusunu Uğurlarken*, Ankara 1988.
- KOÇU, R. Ekrem, "Cenâze Salâtı", *İstanbul Ansiklopedisi*, c. VII, s. 3492.
- MEHMED TEVFİK, *İstanbul'da Bir Sene*, (Haz. Nuri Akbayar), İletişim Yay., İstanbul 1991.
- MELAHAT SABRÎ, *İstanbul Düğünleri*, (Haz. İ. Gündâğ Kayaoğlu-Ersu Pekin), İstanbul Belediyesi Yay., İstanbul 1992.
- MUSÂHİPZÂDE CELÂL, *Eski İstanbul Yaşayışı*, Türkiye Yay., İstanbul 1946.
- NASUHİOĞLU, Orhan, "Dinî Müsikimizin Bir Şâheseri: Mi'râciyye", *Müsiki Mecmûası*, sy. 292, s. 4-7.
- ÖCAL, Mustafa, "Âmin Alayı", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. III, s. 63.
- ÖZALP, M. Nazmi, *Türk Müsikisi Târîhi*, c. I-II, MEB Yay., İstanbul 2000.
- ÖZCAN, Nuri, *XVIII. Asırda Osmanlılarda Dinî Müsiki*, Basılmamış Doktora Tezi, MÜSBE, İstanbul 1982.
-, "Goygoycular", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XIV, s. 121-122.
-, "Mersiyye", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXIX, s. 219-221.
- ÖZCAN, Nuri - UZUN, Mustafa, "Cenâze Salâtı", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c. VII, s. 358-359.
- ÖZDAMAR, Mustafa, *İstâmbol Geleneğinde Sivil Merâsimler ve Doğumdan Ölümüne Müsiki*, Kırk Kandil Yay., İstanbul 1997.
-, *Dersâadet Dergâhları*, İstanbul 1994.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, "Âmin Alayı", *Osmanlı Târîh Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. I-III, İstanbul 1993, I/58-59.
-, "Mevlid Alayı", *a.g.e.*, II/521-522.
-, "Goygoycular", *a.g.e.*, I/673-674.
- REVNAKOĞLU, Cemaleddin Server, "Nevbe Vurmak Ne İdi, Nasıl Yapılırdı?", *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü*, (Haz. M. Doğan Bayın-İsmâil Dervişoğlu), Kırkambar Kitabevi, İstanbul 2003, s. 325-352.
-, "Usûl ve An'aneleriyle Asırlarca Devam Eden Tarikatlarda CenâzeTörenleri", *Eski Sosyal Hayatımızda Tasavvuf ve Tarikat Kültürü*, s. 229-230.
- SAKAOĞLU, Necdet, "Âmin Alayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. I, s. 244-246.
- SEMA, Sadri, *Eski İstanbul'dan Hatıralar*, İletişim Yay., İstanbul 2000.
- SERTOĞLU, Midhat, "Osmanlı Devleti Devrinde Mevlid Alayı", *Hayat Tarih Mecmûası*, c. XII, sy. 4, s. 45-49.

-, "Kerbela Olayı ve Mâtem Âyini", *Hayat Tarih Mecmûası*, sy. 146, s. 46-52.
- ŞENGEL, Ali Rıza-TÖRE, Abdülkadir, *Türk Müsiki Klasikleri, İlâhiler*, (Haz. Yusuf Ömürlü), c. I-IX, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 1979-1984.
- ŞEKER, Mehmet, "Osmanlılar'da Mevlid Törenleri", *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXIX, s. 479-480.
-, "Mevlid Alayı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. V, s. 431.
- TALU, Ercüment Ekrem, "Goygoycular", *Resimli Târih Mecmûası*, sy. 36, s. 1928-1930.
-, "Eski Sünnet Dügünleri", *Resimli Târih Mecmûası*, sy. 39, s. 2120-2122.
- TALU, Ercüment Ekrem, "Eski Sünnet Dügünleri", *Resimli Tarih Mecmûası*, sy. 39, s. 2120-2122.
-, "Goygoycular", *Resimli Târih Mecmûası*, sy. 36, s. 1928-1930.
- TANMAN, M. Baha, "Sünbül Efendi Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. VII, s. 106-107.
- TAYLESÂNİZÂDE HÂFİZ ABDULLAH EFENDİ, *Tarih: İstanbul'un Uzun Dört Yılı*, (Haz. Feridun M. Emecen), İstanbul 2003.
- TAYYÂRZÂDE AHMED ATÂ, *Tarih-i Atâ*, c. I-IV, İstanbul 1293.
- UZUN, Mustafa, "İlâhî", *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXII, s. 64-68.
-, "Mi'râciyye", *Diyânet İslâm Ansiklopedisi*, c. XXX, s. 135-140.
- VELİKAHYAOĞLU, Nazif, *Sünbülüyye Tarikatu ve Kocamustafapaşa Külliyesi*, Çağrı Yay., İstanbul 2000.
- YAVAŞÇA, Alâeddin, "İstanbul Müsiki Hayatı: Müsiki Meclisleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. V, s. 529-531.
- YÜCER, H. Mahmut, *XIX. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2001.